

SZEMLE

J. LEE THOMPSON

NORTHCLIFFE. PRESS BARON IN POLITICS, 1865–1922

(Northcliffe. Sajtócézár a politikában, 1865–1922)

London, 2000. 462 p.

Tudvalevően a Fleet Street volt hosszú ideig Londonban a szerkesztőségek otthona. Egy időben Lord Northcliffe volt a Fleet Street legjelentősebb szerkesztője, laptulajdonosa, jelentősebb, mint Beaverbrook, Rothermere vagy a jelenben Murdoch. Korai, tragikus halála idején – 57 évesen hunyt el – a Daily Mail, a Daily Mirror, a The Times és a heti The Observer tulajdonosa volt.

Northcliffe a tízgyerekes családban a legidősebb fiú volt, apja iszákos tanító, majd ügyvéd, anyja erőlelkű protestáns ír. Eredeti neve: Alfred Harmsworth. Már 15 éves korában kiadott egy iskolai folyóiratot, majd később szabadúszó lett, azután egy kis példányszámú időszaki újsággal („Válaszok levelezőknek a nap alatt bármilyen elképzelhető tárgykörben” címmel) nevet és helyet szerzett a Fleet Streeten.

Northcliffe előtt világos volt, hogy Gladstone reformja, az újságokra kivetett adók visszavonása, az állami elemi iskola bevezetése és az erősödő birodalmi öntudat együttesen alapot teremthet a hírlapok növekvő forgalma számára a késői viktoriánus időszakban. Ezt felismerve olyan anyagokat tett közzé lapjaiban, amelyek biztosították a széles körű olvasottságot, így helyet kaptak a rejtvények, a néket érdeklő témák, a humor. Esti, olcsóbb kiadások kerültek utcára frissebb hírekkel, kisebb terjedelemben, féláron. A The Times árát három pennyről egy pennyre csökkentette az első világháború, az ún. Nagy Háború előtt, s így a lap példányszáma 38 ezerről a hihetetlen 318 ezerre emelkedett.

Northcliffe eredményeit további sikerek koronázták, vagyon után hatalom és nemesség jutott osztályrészül. Nagy szerepet játszott abban, hogy 1916 decemberében a bűverejű Lloyd George került hatalomra, amelyet azzal fizettek vissza neki, hogy nem hívták meg két évvel utóbb a versailles-i konferenciára.

Thompson sokoldalú munkáját a brit történészek jól fogadták, dicsérik hőse bemutatását, mint olyan jelentős politikai személyiséget, aki sokat tett a brit birodalom fejlődéséért. Northcliffe véleménye, ítéletei a politikusokról elsődlegesen azon alapultak, hogy azok mennyiben szolgálták a brit birodalmat, és tettek-e eleget erősítése érdekében. Kétségtelenül ő volt a modern brit sajtó megteremtője, az általa lefektetett, majd megszokott szabályok máig is nagyjából érvényesek. Bár élete végén eluralkodott rajta megalomániája és üldözési mániája, zsenialitását senki nem vonta kétségbe. Egy másik sajtócézár, Lord Beaverbrook, akit nem lehetett Northcliffe barátjának nevezni, mondta róla, hogy „Anglia legnagyobb újságírója volt”.

H. Haraszti Éva

BÁTONYI GÁBOR

BRITAIN AND CENTRAL EUROPE 1918–33

(Nagy-Britannia és Közép-Európa 1918–33)

Oxford, University Press, 1999. 240 p.

A magyar származású szerző 1996 óta tanítja Európa 20. századi történetét a Bradfordi Egyetemen. Fő kutatási területe a Közép-Európával kapcsolatos brit külpolitika és hírszerzés a két világháború között. Az 1999 júniusában megjelent monográfiája – a cseh származású Zbyněk Zeman oxfordi professzor támogatásával írt – doktori disszertációjának átdolgozott és bővített változata, amely eddigi kutatásainak első összefoglalása. Bátonyi Gábor főiskolai diplomáját az ELTE Tanárképző Karán szerezte 1985-ben, majd 1991-ig külpolitikai újságíróként dolgozott a Magyar Televíziónál. 1991–92-ben a Johns Hopkins Egyetem bolognai intézetében tanult nemzetközi kapcsolatok történetét, majd Oxfordba került, ahol 1995-ben szerzett PhD fokozatot. Magyarországon egyetlen – a Duna-konföderációról szóló – tanulmánya 1985-ben az Alföld című folyóiratban jelent meg.

A monográfia három részből, három nagyobb, átlagosan 60-70 oldal felölő tanulmányból áll, melyek az Ausztriával, Magyarországgal és Csehszlovákiával kapcsolatos brit külpolitikát vizsgálják az 1918 és 1933 közötti periódusban. Csehszlovákia esetében 1938-ig kitekint a szerző az eseményekre, 1933-at mégis korszakhatárnak tekint. Véleménye szerint ugyanis a brit külpolitika Közép-Európa iránti érdeklődése 1933-ra végleg lezárult: 1918 végétől 1922-ig – kétségkívül rövid ideig – fokozott angol érdeklődést,

1922-től kezdve lassú eltávolodást, majd nagyjából 1925-től teljes érdektelenséget mutat ki. Az 1925. októberi locarnói szerződéssel induló utolsó szakaszban – mint a szerző helyesen állapítja meg – a Foreign Office feladja minden addigi Közép-Európát érintő politikai és gazdasági rekonstrukcióra irányuló tervét, s fokozatosan teret enged a német expanzióknak.

Nagy-Britannia közép-európai politikáját a két világháború közti időszakban egy monográfiában feldolgozni, talán túl nagy vállalkozásnak tűnik. Ez persze attól is függ, mely államokat tekintjük Közép-Európa részének. Bátonyi Gábor bevezetőjében áttekinti a korszak brit politikusainak e kérdésre vonatkozó elképzeléseit. Megállapítja, hogy a brit kormány részéről két, egy tágabban és egy szűkebben értelmezett Közép-Európa létezett. Az előbbi szerint Németország, Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia és általában Olaszország és Jugoszlávia alkotta a térséget, amelybe időnként Romániát és Bulgáriát is beleértették. A másik értelmezés szerint Közép-Európa mindössze három államból, Ausztriából, Magyarországból és Csehszlovákiából tevődött össze. Lengyelország tekintetében megállapítja, hogy azt elsősorban az orosz, német és francia ellenállás, másodsorban a lengyel–cseh antagonizmus következtében nem lehetett integrálni egy britek által szponzorált közép-európai tervbe. A lényeg, hogy a szerző ez utóbbi, tehát a szűkebben értelmezett Közép-Európát veszi alapul vizsgálódásaihoz. Ez a választás nem véletlenszerű. Szorosan kötődik a szerzőnek ahhoz a hangsúlyos gondolatához, hogy Nagy-Britannia érdeklődése az említett három államhoz kapcsolódott, pontosabban a három állam politikai, gazdasági szövetségének gondolatához.

A könyv struktúrája – a három nagy szerkezeti egység – is tükrözi ezt a felfogást. Az egyes részek párhuzamosan tekintik át a Bécshez, Budapesthez és Prágához fűződő brit elképzeléseket, terveket. Ezzel a módszerrel elkerüli a szerző azt a veszélyt, hogy az események bemutatása kizárólag egy nézőpontból történjen. Éppen ezért a három rész kikerekíti egymást, tehát nem ajánlott a „csehszlovák kérdés” iránt érdeklődő olvasónak kizárólag a harmadik részt elolvasnia.

Mivel Bátonyi Gábor a brit külpolitika elképzeléseit, terveit mutatja be, ezért primer forrásai angol levéltárakból kerültek ki. A Foreign Office iratai és a kabinetpapírok mellett 16 brit politikus személyes anyagát használta fel kutatásaihoz. Emellett publikált dokumentumokat, memoárokat, önéletrajzi írásokat és naplókat hívott segítségül Anglia közép-európai politikájának felvázolásához. A bibliográfia nagy mennyiségű angol, magyar és német nyelvű feldolgozást is tartalmaz. Cseh és szlovák nyelvű irodalmat nem használ.

Bátonyi Gábor kiforrott elmélettel dolgozik. Eszerint Nagy-Britannia politikusainak jelentős része Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia részvételével egy dunai gazdasági és politikai szövetség kialakításán fáradozott. E koncepció kedvéért a szerző helyenként sommásan tárgyalja az eseményeket. Az elgondolása tekintetében kulcsszerepet betöltő helyzetekben azonban főként a brit álláspontok terén árnyalja, gazdagítja a szakirodalom alapján ismert képet.

A monográfia konklúziója, hogy a brit politikusoknak kulcsszerepe volt mind az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásában, mind az utódállamok megteremtésében. A Foreign Office Ausztria–Magyarországot annak ellenére sem próbálta megőrizni, hogy korábban a brit külpolitikái alapul, vagyis az európai erőegyensúly fontos alkotóeleme volt. Ez egyrészt Seton-Watson és a New Europe hatásának, másrészt annak a háború vége felé kikristályosodó brit szakértői véleménynek volt köszönhető, mely szerint a Monarchia ellenséges népek ősi, szárnalmas és abszurd intézménye, s hogy gazdasági és katonai gyengeségénél fogva a német hegemónia megakadályozására alkalmatlan. Ezzel szemben egy nyugat-európai támogatót élvező dunai régióban – Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia szövetségével – alternatívát láttak mind a német, mind a bolsevik veszély feltartóztatására. Végeredményben – Bátonyi Gábor megállapítja – a Foreign Office 1919-es elkötelezettségét a három dunai állam iránt a politikai körülmények, a bolsevik és a német veszélytől való félelem motiválták.

A témával kapcsolatban felvetődő kérdések közül az egyik kétségtől a brit érdeklődést motiváló körülményekkel áll kapcsolatban. A hagyományos válaszok között szerepel Bátonyi Gábor felelete is, ám újabban eltérőbe kerültek további magyarázatok is. Ezek elsősorban angol pénzügyi, gazdasági elképzelésekkel állnak kapcsolatban. Berend T. Iván és Ránki György vetette fel először azt a gondolatot, hogy Nagy-Britannia saját prosperitását elválaszthatatlannak tartotta Európa egészének egységes és átfogó stabilizációjától. Közép-Európa talpra állítását az európai helyreállítás szerves részének tekintette, amely mindenféle hegemonia kizárásával valósulhat csak meg. Bár néhány helyen a szerző is érinti e problémát, a kérdés nem kerül mérlegelésre.

A másik alapvető kérdés abban áll, mikor és miért fordult el Nagy-Britannia a térségtől. A szerző a kérdés mindkét részére válaszol. Az angol külpolitikában bekövetkező drámai fordulatot az 1920-as évek közepe tájára helyezi. Ebben a tekintetben osztja azok nézetét, akik szerint a német és brit erőviszonyok közti eltolódás, nevezetesen Németország megerősödése vezetett az angol külpolitikai irányváltáshoz. Ennek következtében Bátonyi Gábor az 1930-as évek helyett egy nagyjából 5 évvel korábbi időpontra teszi a brit érdeklődés megszűnését a térség iránt. A „miért”-re a szerző azt feleli, hogy – Montagu Norman gyakran emlegetett szlogenje ellenére, miszerint „*a mi alapunk gazdasági, míg a franciáké politikai*” – a britek egyértelműen politikai okokból fordítottak hátat Bécsnek, Budapestnek és Prágának. Lényegében

azért, mert a három állam közt fennálló ellenségeskedés következtében se stabil gazdasági, se szilárd politikai szövetséget nem lehetett létrehozni. Emellett számos egyéb enyhébb és erősebb korlátozó tényezőjét vette sorra a szövetségnek. Ezek között szintén politikai természetű indokok szerepeltek: az angol–francia rivalizáció, a kibékíthetetlen csehszlovák–magyar ellentétek, az erősen konzervatív magyar politika, az osztrák–csehszlovák konfliktus a szudétánemek kérdésében, az Anschluss-probléma Ausztria tekintetében, a magyar revizionizmus, a kisantant formálódása.

Bátyoni Gábor monográfiájában rendkívül összetett problémát boncolgat. Sok ezer apró összefüggésre reflektál, s egyéni elméletet alkot, amelyet nagyrészt az angol külpolitika újabb részleteinek feltárára alapoz. Legfőbb erénye azontúl, hogy árnyaltabbá tette eddig ismert képünket Nagy-Britannia Közép-Európával kapcsolatos terveiről az, hogy ösztönzőleg hat a további kutatásokra és valószínűleg szakmai vitát is kivált.

Rab Virág

PÉTERI GYÖRGY

REVOLUTIONARY TWENTIES. ESSAYS ON INTERNATIONAL MONETARY AND FINANCIAL RELATIONS AFTER WORLD WAR I (*A forradalmi jelentőségű 1920-as évek. Tanulmányok az első világháborút követő nemzetközi valuta- és pénzügyi kapcsolatok alakulásáról*)

Department of History, University of Trondheim, Norway, 1995. 204 p.

Az 1995-ben Ránki György emlékének szentelt tanulmánykötet a hatalmas forrás- és statisztikai anyag felsorakoztatásával nemcsak a gazdaságtörténészek számára izgalmas, hanem azok számára is, akik az 1920-as évek külpolitikájával foglalkoznak.

A kötetet alkotó tanulmányok – a harmadik fejezet bevezető gondolatait leszámítva – kivétel nélkül már megjelent írások, melyek közül jó néhány ez idáig csak külföldön volt elérhető.¹ Ezért örömmel üdvözljük az egy évtizedes kutatómunka eredményeinek egy kötetben való közzétételét, mivel az olvasó így ízelítőt kaphat Péteri György elmélyült, aprólékos, primer forrásokra alapozott elemző munkájából. A szerző a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzését követően csak néhány évig dolgozott Magyarországon. 1976 és 1980 között az MTA Történettudományi Intézetének munkatársaként tanulmányozta a nemzetközi monetáris rendszer működését a két világháború között. Elsősorban Magyarország helyzetét vizsgálta, csakúgy mint 1979-ben megjelent monográfiájában, amelyben a magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszerét mutatta be, kitekintve a nemzetközi viszonyokra. Majd Svédországban folytatta kutatásait, s a finn Uppsala Egyetem és a norvég Trondheim Egyetem gazdaságtörténeti tanszékeivel alakított ki szorosabb szakmai kapcsolatokat, mely – ahogy a bevezetőjében írja – hozzájárul a téma szélesebb kontextusban való elhelyezéséhez.

A szerző egyik célja, hogy a tanulmányokat sértetlenül, teljes terjedelmükben közölje, még akkor is, ha így néhány központi gondolat újra és újra megismétlődik. Annak ellenére, hogy Péteri György tudatosan nem törekedett a különálló esszék közti közvetlen összefüggés megteremtésére, az említett „ismétlések” általános rendezőelvként funkcionálnak. Így az olvasó egy központi szál segítségével követheti nyomon a két meghatározó gazdasági és politikai faktor, London és New York rivalizálását a pénzügyi stabilizációban való vezető pozícióért. Az egymástól független tanulmányokból álló munka ennek következtében egy monográfiát is helyettesít.

Péteri György svéd, holland, angol és amerikai banklevéltárak nagy mennyiségű forrását használta fel a magyar levéltári iratok és feldolgozások mellett. Az átlagosan 30 oldalt felölelő tanulmányok három nagy szerkezeti egységet képeznek. A szerző forráskezelése sajátos. Péteri György primer források elemzésén keresztül rajzolja meg az események vonalát, melyek minden esetben jól átlátható, világos következtetésekbe torkollnak. A kötet első része – „A központi bankok vezetőinek nemzetközi politikája” – három tanulmányt foglal magában. Mindhárom a centrál bankok és azok vezetőinek nemzetközi elképzeléseit vizsgálja az első világháborút követő gazdasági és pénzügyi stabilizációban.

Az első tanulmány címe „Az inflációmentes aranyalap”. Ebben Victor Mollnak, a svéd központi bank – Riksbank – igazgatójának koncepcióját kísérhetjük nyomon Svédország monetáris politikájának

¹ Péteri György a kötetben közzétett tanulmányokat eredetileg a következő folyóiratokban publikálta: The Journal of European Economic History, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, továbbá a Review of Bank-Industry Relations és a Revue Internationale D'Histoire de la Banque. Utóbbi kettő Magyarországon nem hozzáférhető.